

El mestre Pere Crespí Cànaves i l'escola de sa Murtera (Manacor, 1929-1934)

Miquel Jaume Campaner

Els anys de formació

Pere Lluís Crespí Cànaves va néixer a Palma el dia 6 de novembre de 1900 i va morir a la mateixa ciutat el dia 6 d'agost de 1977. Era fill de Josepa Cànaves Bover i del mestre Pere Antoni Crespí Grau. Tenia un germà, Joan Baptista, també mestre, que li guanyava de cinc anys i que va influir notablement en la seva formació. Sembla que el seu pare mai no va exercir la professió en una escola i que es va dedicar a donar classes particulars preferentment a estudiants de magisteri per als quals va escriure un llibre de text.¹

El petit Pere va cursar els estudis primaris al col·legi La Salle de Palma, on va rebre una formació moral i religiosa que es va completar a la Congregació Mariana de Montisíon, on va ser un soci prou actiu. Estudià magisteri a l'Escola Normal de Balears de Palma, però quan li faltava només una assignatura per acabar la carrera es va traslladar a la d'Alacant on va obtenir el títol de mestre el 10 d'abril de 1920. El motiu del trasllat va ser un conflicte amb el professor de pedagogia, Francesc Bello Serrano. L'enfrontament es va produir —segons la seva versió— arran de la negativa a llegir i a lloar les obres de Rousseau i de Kant així com volia el professor.²

Entre 1921 i 1925 Crespí va fer el servei militar aprofitant la nova Llei de

1 Crespí, Pedro A. (1906). La primera edició és de 1891. El llibre seguia les orientacions del professor de pedagogia Sebastià Font Martorell (1835-1915).

2 En un document adreçat a la Comissió Depuradora del Personal de Magisteri (CDPM d'ara endavant), signat dia 19 d'octubre de 1937, Crespí reproduïx aquest fragment del seu diari personal: "El 13 de enero (de 1920) salgo para Alicante al objeto de terminar la carrera de Maestro en aquella población, por haber sido suspendido por don Francisco Bello por el hecho de NEGARME A LEER Y ENSALZAR a los libros de KANT Y ROUSSEAU, declarándole públicamente mi oposición en este terreno."

reorganització de l'Exèrcit que permetia que joves amb estudis poguessin llicenciar-se, després de superar diverses proves, com a oficials de complement.³ En aquest lapse de temps donava classes particulars a domicili, treballava al Liceo Ripoll i preparava les oposicions per ingressar al cos de magisteri. L'any 1926 les va aprovar i, estant en expectativa de destí, se li va adjudicar una interinitat a l'escola d'es Carritxó (Felanitx), que va ocupar durant tres mesos, i a la Graduada de Llevant (Palma) on també estigué un trimestre. L'any 1927 va obtenir en propietat la plaça de mestre a l'escola d'Albacastro (Rebolledo de la Torre - Burgos), on va exercir des del 16 setembre de 1927 fins al març de 1929, en què va anar destinat a l'escola de sa Murtera, nucli de població d'uns 180 habitants situat a uns 8 km de Manacor.

Una vegada instal·lat a Mallorca, el primer que va fer va ser demanar una llicència d'estudis per anar a la Escuela Central de Gimnasia de Toledo per obtenir el títol oficial de professor d'educació física.⁴ Al llarg de la seva carrera Crespí va dedicar una dotzena de publicacions al tema de l'educació física per propugnar la seva implantació obligatòria a totes les escoles i per a tots els infants, i la dotació d'un camp d'esports a tots els edificis escolars. Pensant que l'educació física havia de tenir com a objectius el manteniment de la salut, la força i l'agilitat, proposava que els treballs escolars, en la mesura que fos possible, es fessin a l'aire lliure o amb les portes i finestres ben obertes. Aconsellava que els exercicis físics es realitzassin diàriament i mai no d'una forma massiva, sinó adaptant-los a les condicions especials de cada infant. Era partidari d'introduir els jocs populars a l'escola i rebutjava els esports que no es practicassin pel simple plaer de jugar o que fossin massa competitius o massa poc cooperatius (1933n). Malauradament no disposam de prou documentació ni de testimonis orals per verificar que Crespí va ser conseqüent amb les seves idees i va plasmar en la pràctica docent aquesta manera d'entendre l'educació física.

Crespí sabia que a sa Murtera, com a Albacastro, no trobaria un escola amb les instal·lacions i condicions materials suficients per desenvolupar un ensenyament racional i modern. Acabava de visitar el fastuós Colegio Cántabro de Santander, regentat pels frares agustins, i la comparació de la magnificència d'aquell col·legi amb la pobresa de mitjans de la majoria d'escoles nacionals li feia bullir la sang i exclamar que "no les falta razón a los que pregonan la Escuela Única" (1928c, 210). Aquesta afirmació, juntament amb els elogis a Francisco Giner, a

Bartolomé Cossío, i als ministres republicans Marcelino Domingo, Rodolfo Llopis i Luis de Zulueta, mostraven prou clarament que de jove Pere Crespí simpatitzava amb els ideals de la Institución Libre de Enseñanza (1932e; 1932f).⁵

L'escola de sa Murtera

El dia 19 de març de 1929 Pere Crespí va prendre possessió com a mestre de l'escola nacional de sa Murtera. Era una de les quatre escoles rurals del terme de Manacor que s'havien creat durant la dictadura de Primo de Rivera gràcies, en bona part, a l'empenta que l'inspector Joan Capó havia donat a la construcció d'edificis escolars.⁶ La idea de construir una escola en aquell indret, però, venia ja de l'any 1920, i l'agost d'aquell any se n'havia col·locat la primera pedra (1934d).⁷ L'any 1924 es va constituir el Patronat Escolar de sa Murtera amb l'objectiu de promoure la construcció, conservació i custòdia d'un edifici escolar, i de protegir l'ensenyament i la cultura popular.⁸ Dos anys més tard, concretament el dia 30 d'abril de 1926, l'Ajuntament en ple va acordar sol·licitar a la Direcció General d'Instrucció Pública la creació de quatre escoles rurals als nuclis de sa Murtera, s'Espinagar, Son Negre i es puig de l'Anar. Les quatre es creen provisionalment el desembre de 1927⁹ i definitivament el febrer de 1928¹⁰ després que, per acomplir el tràmit, l'inspector Joan Capó, el batle Sebastià Ordinas, el metge Honorat Puerto i el mestre d'obres Gabriel Perelló certificassin que les escoles i les cases del mestre reunien unes condicions higièniques, pedagògiques i arquitectòniques acceptables.¹¹ No era del tot cert en el cas de sa Murtera. Quan hi arribà Crespí un any més tard, la construcció encara no estava acabada i no hi havia cisterna per disposar d'aigua. Les obres no s'acabaren fins al 1931 i, men-

3 Crespí es va llicenciar com a alferes l'any 1925 després d'assistir a un curs a Madrid.

4 El curs, a càrrec de personal militar, es va fer a l'Alcázar de Toledo entre el 6 de maig i el 5 de juliol. Hi assistiren 32 mestres designats pel Ministeri d'Instrucció Pública a proposta de la Inspecció Provincial.

5 Pel contingut d'aquests dos articles Crespí va ser acusat per la CDPM de "ser admirador y propagandista de los ideales de la Institución Libre de Enseñanza". Veg. MIRÓ 1998, 142.

6 Sobre les escoles rurals de Manacor veg. AMENGUAL 2003 i SALOM 2007; quant a l'activitat de Capó com a impulsor de les construccions escolars veg. OLIVER & SEGUÍ 1993, 61-112.

7 L'acta de col·locació de la primera pedra, signada per Sebastià Perelló, estava emmarcada i penjada a una paret de l'aula, segons consta a l'inventari de 1934 (AMM lligall 770/20) que es reproduïx a MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR 2009, 27. Havia cedit el solar "una buena y pobre mujer" segons es diu a CRESPI 1934a, 22.

8 SALOM 2003, 13, dóna la data de 1924 sense esmentar la font. A l'Arxiu Municipal de Manacor (AMM), lligall 770/14, es conserva un model de l'acta de constitució del Patronat Escolar de la Murtera, però no hi consten les signatures reglamentàries ni la data. Agraïm l'ajut que ens ha prestat l'arxivera Maria del Pilar Castor.

9 RO de dia 10 de desembre de 1927 (*Gaceta de Madrid*, núm. 1.563 (19 diciembre 1927), p. 1706.

10 RO de 9 de febrer de 1928 (*Gaceta de Madrid*, núm. 68 (8 marzo 1927), p. 1536.

11 AMM lligall 770/14. L'acta, signada el 12 de gener de 1928, informa que la zona escolar de sa Murtera comprèn 120 cases habitades i uns 600 habitants, xifres que també consten a l'acta de recepció de l'escola de s'Espinagar, segons SALOM.2007, 14.

trestant, amb el permís de la Inspecció, Crespí impartia classes d'educació física a les diferents escoles unitàries de Manacor durant tres dies alterns i la resta de dies els passava a Palma.¹²

Funcionament de l'escola

El funcionament d'una escola rural era diferent del de les altres escoles. Per començar, era una escola unitària mixta on nins i nines d'edats compreses entre sis i dotze anys coincidien dins l'única aula de què constava l'edifici. El mestre se les havia d'enginyar per atendre adequadament alumnes d'edats, interessos i nivells diferents. Sobre aquesta problemàtica Pere Crespí va escriure aquestes interessants reflexions:

«Escuela rural, escuela urbana. He ahí dos notas características de nuestras escuelas. Hay quien ha pensado, y escrito que son tan diferentes que necesitan cada una de ellas un programa distinto. La escuela rural aun preparando para la vida no ha de preparar para labriegos ni la urbana para señoritos o menestrales. No es este el cometido de la escuela. Ha de preparar sí al niño para vivir no profesionalmente sino para que llegue a ser hombre. ¿Cumplimos los maestros encauzando hacia tal fin nuestros esfuerzos? No sé, pero dudo sea así. La generalidad fomenta el memorismo, su trabajo escolar es de ayer, tradicional, y a pesar de ello nuestros niños no saben pensar dentro de la escuela, y pocos expresarse por escrito. ... Todavía no se ha comprendido lo que significa una escuela metida entre montañas. Una escuela mixta que es la que más impreso lleva el sello de lo rústico.

La escuela mixta es la de sistematización más difícil; contra ella se estrella la ciencia para dar cabida a la realidad. Y la realidad nos demuestra que hemos de renovar diariamente nuestro programa y nuestro horario.» (1932b)

Conseqüentment amb aquestes idees i contràriament al que era habitual a les altres escoles rurals,¹³ va renunciar a l'horari continuat i va proposar la divisió de la jornada escolar en una sessió matutina i una vespertina, amb la següent distribució:

12 Sembla que la darrera modificació del projecte arquitectònic de Guillem Forteza és de dia 20 de setembre de 1930 segons consta a OLIVER & SEGUÍ 1993, 84. Finalment l'edifici constava d'una aula rectangular amb dos aiguavessos, un porxo a la part davantera i tres grans finestrals d'arc rodó a la paret contrària a l'entrada. Adossada a l'escola hi havia la casa del mestre que no es comunicava amb l'aula, sinó que tenia una entrada independent.

13 SALOM 2007, 22, escriu "Com no podia ser d'altra manera l'horari era de sessió contínua matutina, ja que essent l'alumnat de població disseminada, el desplaçament llar familiar – escola per camins, caminois i adreces podia oscil·lar entre els dos-cents o tres-cents metres, els de més a prop, i els 3 o 4 km els de més enfora. Camí que feien la majoria a peu i alguns privilegiats més grans en bicicleta."

«9. Oración y reflexión. Repaso de la lección.

9 ¼ Recitación

9 ½ Análisis y dictado, o Caligrafía (Explicación de cada ejercicio).

10 ¼ Recreo

10 ½ Lectura; explicación del texto y ejercicio.

11. Copia de un trozo de lo leído.

11 ½ Explicación de la lección y ejercicios de fraseología

.....

2 ½ Oración, repaso de la lección y recitación.

2,50' Trabajo escrito sobre las cuatro operaciones y explicación.

3 ¼ Recreo

3 ½ Seguir las cuentas.

3 ¾ Ejercicios de Lectura y escritura de número.

4 ¼ Explicación de la Lección y tarea de casa.

4 ½ Cántico y Catecismo.

.....

El Jueves ¾ de Dibujo.

Por la tarde. Paseo y explicación de lo que se ve en el mar y los campos.»¹⁴

Durant la República, el catecisme va ser substituït per una lliçó d'urbanitat, però no s'impartia tots els dies, només els dijous matí, cosa que també passava amb la classe de dibuix.

El curs 1931-32 va ser el primer en què l'escola va funcionar regularment des del seu inici. Hi havia 51 alumnes matriculats, predominantment nines. L'assistència era molt irregular a causa de la disseminació de la població, la dificultat de transitar en dies de pluja o de calor excessiva i del recurs habitual al treball infantil en les feines del camp o en les tasques domèstiques (1932c). Durant aquest curs, Crespí va introduir l'ensenyament de la llengua francesa fent estudiar el vocabulari del primer grau del *Perrier*, i el curs 1933-34 va ensenyar també als alumnes més grans unes nocions elementals d'anglès.

Els primers mesos de la República

La primera notícia que tenim d'una activitat desenvolupada a l'escola de sa Murtera és l'elaboració d'un treball escolar sobre el primer de maig de 1931 que coneixem perquè va ser incorporat com a prova inculpatòria a l'expedient

14 Crespí volia fer creure a la CDPM que no coneixia aquest diari madrileny i que el treball escolar no estava fet per alumnes sinó per ell mateix que, obeïnt ordres de la Inspecció, el va presentar posant unes tapes "recogiendo cualquier recorte hallado, cualquier envoltorio para con ello y sin más deseo de hacer lo que de trámite se me pedía..."

de depuració contra el mestre. El treball duia a la coberta la portada del diari *La Libertad* de dia 15 d'abril que saludava jubilosament l'adveniment de la República.¹⁵ A l'interior hi ha un escrit signat per l'alumna Joana Galmés que mostra inequívocament l'entusiasme vers el nou règim:

«Nuestra Patria por la voluntad del pueblo se ha lanzado a la soberana empresa de gobernarse. Eso expresa y simboliza la nueva Bandera que hemos izado en la Escuela. También han retirado el retrato del que hasta hoy fue Rey de España. Las monarquías representan la tutela del pueblo por la soberanía de una persona. Las Repúblicas son la soberanía del pueblo por encima de todos los derechos...»¹⁶

Crespí no va tenir tanta pressa per complir les indicacions de la circular de gener de 1932 que ordenava la retirada del crucifix de l'aula i va esperar que arribàs una ordre expressa de la Inspecció i un requeriment del president de la Junta Local d'Ensenyament.¹⁷ Tret d'aquest conflicte, no es va dur malament amb les autoritats municipals amb les quals hagué de tractar molt assíduament per resoldre assumptes diversos relatius a la construcció i al manteniment de l'escola o la casa habitació del mestre. Va col·laborar amb l'Ajuntament realitzant alguns serveis inherents al càrrec de mestre d'una escola rural, com per exemple la de ser representant al llogaret de l'autoritat municipal fent les funcions de batle de barri i participant, com molts mestres mallorquins, en la revisió del cens electoral.¹⁸

Un poble que naixia

Aviat el mestre de sa Murtera es va adonar que l'escola podia contribuir al sorgiment d'un nou poble per la incidència de la seva acció educadora no només sobre els infants sinó també sobre els adults que assistien a la classe nocturna. No va ser, però, fins a final de 1933 que es va decidir a exposar públicament el seu afany per modernitzar l'escola i la vida del poble que naixia. Somiava a tenir un generador elèctric que permetés el funcionament d'una ràdio, un gramòfon i un cinema per aconseguir una millor formació intel·lectual, moral, sentimental i estètica. Mancaven, però, recursos econòmics, ja que les dotacions ordinàries que

15 L'escrit pareix un text elaborat pel mestre per ser copiat pels alumnes. Crespí va declarar a la CDPM que la bandera republicana no va onejar a la seva escola fins al maig de 1933.

16 Segons la informació proporcionada pel mestre a la CDPM, "Cuando se mandó retirar el Santo Cristo de las escuelas me negué a hacerlo si no era con mandato expreso de la Inspección, y por esto en plena plaza del Conde de Sallent fui reconvenido por el presidente de la Junta local, que me envió un guardia rural para que le entregara la santa imagen a lo cual me negué en absoluto y por ser de mi propiedad me lo llevé a mi domicilio." (19 d'octubre de 1937)

17 Aquesta col·laboració va ser el primer càrrec que la CDPM va imputar a Crespí amb els termes que transcrivim més avall.

18 "Exposición escolar". *Voz y Voto*, núm.153 (14 juliol 1934), p. 7.

aportaven el Patronat, el Ministeri d'Instrucció Pública i l'Ajuntament a penes bastaven per a les despeses ordinàries de l'escola. Per superar aquesta dificultat, Crespí va tenir la bona idea d'engegar una subscripció popular per a la qual va demanar el patrocini de l'Ajuntament a través d'aquesta instància datada el 10 de desembre de 1933:

«El que suscribe, maestro nacional de La Murtera atentamente expone a la consideración de sus señorías:

Que piensa dar a la educación popular de los vecinos, adultos y menores una nueva orientación pedagógica de conformidad con los modernos procedimientos de enseñanza, exigidos por la modalidad de la vida actual.

Que dada la distancia del núcleo de población hace imposible marchen al compás de la vida social sino no es a fuerza de grandes dispendios por parte de las familias, lo cual es imposible también por la escasez de recursos y de la penuria que atraviesa el campesino, esclavo de su trabajo.

No es posible tampoco lograr sin concurso de personas y entidades oficiales poder llegar a un máximo de rendimiento cultural con las escasas atenciones que recibe la escuela nacional por parte del Estado, para atender a la adquisición de adecuado material de enseñanza.

Sin embargo es aspiración de la República el que la escuela sea el centro social de las aldeas esparcidas en plena montañas.

Atento el que suscribe no tan solo a lo preceptuado, sino también al deseo unánime de que nuestras escuelas sean un medio de perfección dentro de los límites que impone la realidad ha lanzado la idea y cuenta ya con el concurso de los vecinos, de adquirir por suscripción popular diversos aparatos científicos escolares dotando al mismo tiempo de luz eléctrica a dicha escuela. Ello supone un gasto no inferior a tres mil pesetas. Gasto insignificante si se tiene en cuenta que con ello se beneficiaría una barriada entera y varias generaciones de ciudadanos que agradecerán siempre cuanto por ellos se haga.

Por todo lo cual y teniendo en cuenta el alto espíritu que anima a sus ilustrísimas señorías, el que suscribe en nombre de todos los alumnos que en número de setenta acuden a la Escuela Nacional de La Murtera suplica patrocine el Ayuntamiento de Manacor dicha suscripción o en su defecto conceda una cantidad, en consonancia con el presupuesto, por una sola vez.»¹⁹

El mestre va fer una crida a la població de Manacor, a través del setmanari *Voz y Voto* (1933s), i a la població de les Illes, en les pàgines de *El Magisterio Balear* (1934a), per demanar aportacions a la subscripció "pro aparatos científicos escolares". Amb els diners recaptats, més 250 ptes. que va aportar l'Ajuntament

19 CRESPI 1932a.

de Manacor i 100 ptes. provinents de la Diputació Provincial, es va aconseguir per a sa Murtera un motor per produir electricitat, una ràdio i una màquina de fer cinema.²⁰

Mètodes i recursos pedagògics

Crespi era un entusiasta de la utilització del cinema a l'escola. "No puede ni debe prescindirse del Cine —escribía— que es el auxiliar verdadero del maestro. El saber penetra por los ojos antes que por los demás sentidos... son las ventanas del alma. Geografía, Agricultura, Ciencias, Lectura, Historia... todo pasa del cine, de la pantalla, al cerebro, es la visión que más se aproxima a la realidad."²¹ Era una conseqüència de la defensa de l'ensenyament intuïtiu que va exposar en més d'una ocasió, però en cap d'una manera tan eloqüent com en aquest paràgraf:

«Enseñar es sencillamente mostrar y para mostrar, de una manera perfecta las cosas, precisa que sean ellas mismas de las que nos sirvamos en la escuela. Por medio de la intuición, por medio de la realidad podremos inclinar, inculcar, abrir o despertar la inteligencia del alumno más rápidamente que por meras explicaciones por muy detalladas que se dieran. Realidad es claridad y el momento actual implica rapidez, sencillez y claridad. Todo el tiempo que se invierte en explicar lo que significan, por ejemplo, en los mapas la serie de colores y trazos, es tiempo perdido. Los mapas no han de ser de tela ni de papel... han de ser de tierra.» (1932a)

Quant als mètodes pedagògics, tenia un certa prevenció vers els més moderns, que creia que eren fruit d'una moda superficial a la qual se sotmetien els mestres més joves. "Nihil novum sub sole" —deia Crespi—, i "el millor mètode i el més difícil d'aplicar és molt antic: el mètode socràtic" (1933z, 191). Amb tot, va assajar, seguint Decroly, el desenvolupament d'un centre d'interès basat en l'estudi de la premsa diària amb alumnes dels graus superiors i de l'escola d'adults (1929c).

Va utilitzar també el procediment de fer un diari escolar a la pissarra on cada alumne escrivia el que pensava, sentia o desitjava; un procediment anàleg a aquell que havia donat lloc al primer periòdic dels alumnes de Freinet i que, en el cas de sa Murtera, va suscitar també un quadern escolar.

20 COLOM 2003, 163, i ROTGER 1985, 47, estimen que el primer número és de 1930, cosa que es contradiu amb la notícia de *El Magisterio Balear* (5 junio 1933), 161, que hem reproduït textualment.

21 *Voz y Voto*, núm. 95 (27 mayo 1933), p. 4. També HERNÁNDEZ 2005, 68, diu que *Vida Rural* es va fer mitjançant l'aplicació "de algunas de las técnicas de la Escuela Moderna francesa, entre las cuales no se contó la imprenta en la escuela, pues aquél fue realizado a mano".

El quadern *Vida Rural*

El mateix Crespi va explicar l'origen d'aquest quadern:

«Ha tiempo —escribía el juny de 1933— en nuestra escuela implantamos, a estilo soviético, el diario mural. Y cuajó no entre los mayorcitos, sino que fue imitado con mayor interés por los del grado preparatorio, para unos no valía, para otros aquello era un ideal, y brotó como por encanto la hojita que titularon "Vida Rural" que por cierto no tenía de rural nada, absolutamente nada. Pero aquello pasó: hoy hay otra inquietud, mañana otra.» (1933g)

Degué aparèixer el mes d'abril o maig de 1933 perquè en el número de 5 de juny de *El Magisterio Balear* es troba una nota que diu: "Editada por los alumnos de La Murtera (Manacor) hemos recibido el 1er. número de la revista *Vida Rural*."²²

També el setmanari *Voz y Voto*, en el número de dia 27 de maig, va donar compte de la seva aparició informant que es tractava d'un "periódico manuscrito".²³

No era, per tant, una revista impresa o reproduïda per multicopista com es podria conjecturar pel fet de veure-la esmentada al costat d'altres com *Nuestra Escuela* d'Alaior o *Niños de Pòrtol*, impreses hectogràficament (JAUME 2001, 99).

Vida Rural tengué una vida efímera ja que només en sortiren quatre o cinc números,²⁴ el darrer el del mes de juny de 1934.²⁵ Només se'n conserven, que sapiguem, part del número d'octubre de 1933 i el número corresponent al 15 de desembre del mateix any.²⁶ Aquest número consta de quatre pàgines i conté tres dibuixos; una redacció d'un alumne de la classe d'adults, Joan Pascual, que lloa les meravelles de la ràdio; un article sobre la rigidesa de l'hivern que sembla sortit de la mà del mestre; i una relació dels donatius rebuts per a la compra d'una ràdio.²⁷ El número d'octubre, del qual no hem vist la portada, devia tenir també

22 La dada la dona el propi Crespi en el document de defensa contra els càrrecs de la CDPM.

23 *Voz y Voto*, núm. 151 (23 junio 1934), p. 5, informa que "Hemos recibido el número correspondiente al mes de junio del periódico "Vida Rural" que confeccionan los niños y niñas de la escuela "La Murtera" bajo la experta dirección del maestro D. Pedro Crespi Cànaves".

24 Ambdós números estan dins l'expedient de depuració perquè el mestre els va aportar com a prova exculpadora. Hem consultat només les fotocòpies en blanc i negre cedides per l'AGA, per la qual cosa no podem determinar els colors de les lletres i dibuixos.

25 S'havien recaptat 228,50 ptes. destacant les aportacions de l'exbatle Joan Servera Camps (100 pta.) i la del propi mestre que va encetar la subscripció amb 50 ptes.

26 Deduïm que correspon al mes d'octubre perquè conté les dades pluviomètriques del mes de setembre.

27 Sobre la revista *Aurora* veg. JAUME 2001, 129-130; JIMÉNEZ 2002, 236; COLOM 2003, 158-159; HERNÁNDEZ 2005, 67-68.

quatre pàgines, encara que només en coneixem dues.²⁸ Contenen:

- a) Una redacció de vuit línies de l'alumna Maria Mesquida, amb un plànol de la zona escolar de sa Murtera, que exposa que “La mayoría de niños recorreremos cerca de doce kilómetros para ir a la Escuela. Si tuviéramos una cantina escolar no nos cansaríamos tanto. Los caminos son largos y malos. Muchos solo podemos ir por la mañana.”
- b) Notícies breus sobre projectes de millora de l'escola i la zona de sa Murtera: reparació de camins, compra d'una dinamo per tenir electricitat i adquisició d'una impremta.
- c) El poema *Es blat i l'or*, copiat amb lletra infantil, d'Antoni M. Penya Gelabert.
- d) Dades pluviomètriques del mes de setembre.
- e) Un exercici de traducció per als alumnes més grans que assistien a les classes especials d'anglès.
- f) Anunci de la publicació d'una nova revista que amb col·laboració amb el seu germà Joan Baptista Crespí, mestre a Establiments, pensava editar amb una impremta: “Llevará por nombre **Aurora**. Será impreso. Hablará a los padres. Nos pondrá en comunicación con Madrid-Barcelona-Cáceres-Toledo-Palencia-Burgos-León y Buenos Aires.”

El quadern *Vida Rural* va seguir el seu camí i no hi ha constància de la participació de Crespí i de l'alumnat de sa Murtera en la confecció de la revista *freinetista Aurora* que el seu germà Joan Baptista va engegar durant el curs 1933-34 a l'escola d'Establiments.²⁹ Segurament Pere Crespí coneixia Freinet per les converses amb el seu germà i amb Miquel Deyà Palerm amb qui coincidí molts dissabtes en el Museu Pedagògic Provincial de Balears. Tot i que, com ells, havia aplicat algunes de les tècniques *Freinet* amb l'esperit de la seva pedagogia, no es va decidir a incloure una impremta en la subscripció “pro aparatos científicos escolares” que hem descrit més amunt. L'escola rural que esmenta en un article escrit després de l'alçament de 1936, renegant del *freinetisme*, no era certament la de sa Murtera, ja que la caracterització que en dona s'adiu més amb els procediments emprats a l'escola del seu germà a Establiments o a la de Miquel Deyà a Consell.

²⁸ Deduïm que correspon al mes d'octubre perquè conté les dades pluviomètriques del mes de setembre.

²⁹ Sobre la revista *Aurora* veg. JAUME 2001, 129-130; JIMÉNEZ 2002, 236; COLOM 2003, 158-159; HERNÁNDEZ 2005, 67-68.

«La escuela nacional ha sido vulgar, hablamos en términos generales, no pasándose del limbo de las metodologías o agarrados a la poca formalidad de las novedades y de lo que se afirmaba gravemente en los gabinetes pedagógicos que tal o cual sistema, o método, era el último grito de la moda en el hacer escolar. Así como por ejemplo, “el método de la Imprenta en la escuela” en que alguna escuela rural fiaba toda la instrucción a dar a sus alumnos.»³⁰

En el Museu Pedagògic Provincial

L'estada a sa Murtera no va impedir que Crespí col·laboràs amb el Museu Pedagògic Provincial creat l'any 1918 per iniciativa de l'inspector Joan Capó Valls de Padrinas. Especialment destacable va ser la contribució a les exposicions pedagògiques del Museu i la participació en la Secció de Psiquiatria Escolar.

Les exposicions no eren únicament una mostra dels millors treballs realitzats pels escolars, sinó també una demostració de la capacitat tècnica i artística del magisteri balear. Per això, alguns dels treballs eren fets per mestres i els millors quedaven exposats permanentment al Museu Pedagògic com a models que poguessin ésser copiats o adaptats per altres mestres.³¹ Entre els objectes exhibits en l'exposició permanent des de l'estiu de 1928, destacava un espectacular estel·lari ideat i construït pels germans Crespí Cànaves. Tenia cinquanta metres quadrats i ocupava el sòtil del saló de la biblioteca del Museu, i disposava d'un mecanisme elèctric que permetia que cada constel·lació es pogués il·luminar de forma independent. Quan el 1933 el Museu va ser traslladat de la Casa de la Misericòrdia, on havia estat ubicat des de la seva fundació, a l'edifici del Consolat de Mar, els germans Crespí tengueren uns mesos de comissió de servei per adaptar-lo al sòtil d'una dependència, just devora l'entrada, de la nova seu.³²

L'any 1933 Pere Crespí formava part de la Secció de Psiquiatria Escolar dirigida pel doctor Joan Ignasi Valentí i Marroig (GARCÍA & OLIVER, 1991, 105-109). Com els altres mestres que formaven part de la secció, que funcionava com un grup de treball, va participar en el Curset de tests realitzat la primavera de 1934, entre el 3 d'abril i el 3 de juny. El curset constava de vint lliçons i Pere Crespí tengué al seu càrrec la del dia 19 de maig, que versà sobre “Tests col·lectius més destacats”.

³⁰ CRESPI. “Volvamos a la escuela”.

³¹ Veg. el discurs de Joan Capó amb motiu de la inauguració de l'exposició pedagògica de 1927, reproduït a *El Magisterio Balear* (12 de març de 1928), núm. 172, i, en fullet a part, en una publicació del Museu Pedagògic Provincial De Balears.

³² *El Magisterio Balear*, núm. 437-438 (10 y 17 de abril de 1933), pàg. 101.

Sa Murtera en el record

La situació geogràfica de l'escola de sa Murtera, en una zona rural de població disseminada a uns 8 km de Manacor, no satisfia les aspiracions professionals del mestre Crespí. Tot d'una que va poder va demanar trasllat a una escola de Palma i fins i tot en ambdues ocasions, els anys 1931 i 1932, va presentar-se al concurs de mèrits per optar a una plaça de mestre als grups escolars de Barcelona recentment inaugurats.³³ El primer d'octubre del 1934, per fi, va obtenir el trasllat a l'escola de sa Casa Blanca on estigué fins al primer de juny de 1935, en què va passar a l'Escola de Pràctiques Annexa a la Normal de Magisteri per ocupar la plaça de mestre especialista en retardats mentals que havia guanyat per concurs oposició.³⁴ Després del parèntesi de la guerra, va tornar a l'Annexa el primer d'octubre de 1940 i hi va exercir sempre com a mestre de retardats mentals, fins que va demanar l'excedència el dia 30 de novembre de 1965.

Durant els primers mesos de la guerra, Pere Crespí tengué un paper destacat dins l'organització escolar del nou règim. Abans de l'alçament de 1936 havia estat —segons pròpies confessions— l'únic mestre nacional afiliat a Falange i que el diumenge dia 19 de juliol va sortir al carrer per manifestar la seva adhesió al Moviment. No pot estranyar, per tant, que amb aquests antecedents obtingués immediatament un càrrec de màxima confiança. Efectivament, el mateix dia 19 va ser agregat al Servicio de Investigación y Vigilancia a les ordres del comissari Francisc Barrado Zorrilla, el cap de la policia secreta de Falange.³⁵ Una de les seves funcions era vigilar i controlar discretament la Inspecció de Primera Ensenyança, especialment al seu amic Joan Capó, vers el qual hi havia una certa desconfiança per part de les noves autoritats. Per fer més efectiva la vigilància, el governador civil va nomenar Crespí secretari de la Comissaria General de Enseñanza, després transformada en Consejo Provincial de Enseñanza, que presidia Capó.³⁶

En qualitat de secretari d'aquest organisme, Crespí va acompanyar l'inspector i el governador civil en la presidència de l'acte oficial de reposició del crucifix

i de la bandera bicolor a les escoles de Manacor. La festa es va fer el capvespre del diumenge dia 4 d'octubre de 1936 amb gran solemnitat i assistència de públic. Després de la celebració, cada grup d'alumnes es va dirigir a les seves respectives escoles per dur a terme la reposició del crucifix. Cap a sa Murtera va partir una comitiva formada per Pere Crespí, el mestre Miquel Ramis Moragues, el capellà Guillem Pascual, l'alumnat i llurs familiars. L'escola havia estat engalanada amb murtra, palmes de garballons i branques de tuia i d'aladern. La funció va consistir en el cant del credo i de l'himne a la bandera, i un discurs de Pere Crespí que “en brillantes y elocuentes párrafos glosó las glorias de la España nueva que empieza a amanecer.”³⁷ Seguidament, es va resar el rosari, es cantaren tres avemaries i, per acabar, el capellà i el mestre Ramis digueren unes paraules per agrair la presència dels assistents i els donatius per pagar el nou crucifix i la nova bandera.³⁸

Aquesta va ser, que sapiguem, la darrera vegada que Pere Crespí va trepitjar materialment el trespòl de l'escola de sa Murtera, però espiritualment es va veure obligat a tornar-hi per recordar moltes de les activitats realitzades allí durant els cinc anys i mig en què va estar destinat. El motiu va ser el plec de càrrecs que li va enviar la CDPM el dia 10 d'octubre de 1937, on se l'acusava del següent:

«1) Haber actuado en política izquierdista durante los primeros tiempos de la República, desempeñando el cargo de Alcalde de barrio de La Murtera y tomando parte en la propaganda electoral con elementos de izquierda de Manacor; 2) Haber publicado artículos de sentido izquierdista en el semanario “Voz y Voto”, de Manacor, entre otros una nota telegráfica publicada el 19 de noviembre de 1931, que le valió la censura de los elementos de derechas; 3) Ser admirador y propagandista de los ideales de la Institución Libre de Enseñanza, demostrándolo sus dos artículos publicados en el periódico “Voz y Voto”, en sus números de 11 y 18 de junio de 1932; 4) Haber orientado la enseñanza en sentido disolvente, poniendo en manos de sus alumnos el periódico de extrema izquierda “La Libertad” con motivo de un trabajo escolar realizado para conmemorar el 1º de mayo de 1931 y haber elogiado a los prohombres izquierdistas D. Antonio Amer y D. Francisco Juliá desde un periódico escolar que se publicaba en su escuela.»³⁹

En el plec de descàrrecs Crespí va adoptar una estratègia de defensa tan nefasta per als seus interessos que fins i tot algunes proves que va adduir varen ser considerades com a agreujants de l'acusació. Veient que era inútil negar les evidències, va decidir presentar a la CDPM un historial de les seves actituds i actuacions religioses i polítiques afins al nacionalcatolicisme que havia triomfat. Finalment, va confessar implícitament el seus errors del passat i, declarant-se un convers, va recordar que “a San Pablo por todo cuanto pudo hacer antes de su

33 Veg. Dossier del concurs per a la provisió de les places de mestres dels grups escolars. Any MCMXXXII, vol. I, A-L. Agraïm aquesta informació a Fernando Jiménez Mier de Terán.

34 Tot i que les oposicions es van realitzar l'any 1934, el nomenament no es va publicar a la *Gaceta de Madrid* fins al 24 de maig de 1935. Crespí va atribuir la tardança a la rancúnia dels qui s'haguessin estimat més que hagués obtingut la plaça un altre opositor que era dirigent de la Federación de trabajadores de la Enseñanza. Per això, va demanar influències de Lluís Zaforteza Villalonga, diputat per la CEDA a les Corts de Madrid, i dels directius de la revista *Atenas* que editava la Federación de Amigos de la Enseñanza.

35 Dades extretes de l'expedient de depuració de Pere Crespí que inclou una “Relación jurada de los servicios prestados desde 19 de julio al 31 de diciembre de 1936” signada dia 22 de febrer de 1937. Sobre l'activitat de Barrado i la policia secreta de Falange veg. MASSOT 1996, 257-259.

36 Decret núm. 2302 signat el dia 10 de setembre pel governador civil i publicat al BOP núm. 10.887 (12 setembre 1936).

37 MISAC. “La Fiesta del Domingo”. *Renacer*, núm. 273 (10 octubre 1936), 2-3.

38 Acta inclosa a l'expedient de depuració.

39 Per a més detalls veg. MIRÓ 1998, 141-149.

conversión no se le debió presentar una minuta de cargos”. La Comissió no era del mateix parer i va acordar per unanimitat proposar a la Superioritat “la inhabilitación para el desempeño de cargos directivos y de confianza en instituciones culturales y de enseñanza”, sanció que va ratificar la Comisión Superior Dictaminadora de Expedientes de Depuración el día 17 de juny de 1940.

Escrits de Pere Crespi

CRESPÍ CÀNAVES, Pedro (1927). “En la aldea”. *El Magisterio Balear*, p. 284.

- (1928a). “Cartas de fuera”. *El Magisterio Balear*, p. 123.
- (1928b). “Por tierras castellanas”. *El Magisterio Balear*, p. 145.
- (1928c). “El Colegio Cántabro”. *El Magisterio Balear*, núm. 190 (16 julio 1928), p. 209-210.
- ; TUR, Juan (1929a). “Hacia el destino”. *El Magisterio Balear*, núm. 227 (1 abril 1929), p. 100-101.
- (1929b). “Notas de un curso de Educación Física”. *El Magisterio Balear*, núm. 242.
- (1929c). “Centro de interés y concentración: el periódico: la prensa”. *El Magisterio Balear*, núm. 244 (29 julio 1929), p. 235-236.
- (1929d). “Educación física I”. *El Magisterio Balear*, núm. 248 (26 agosto 1929), p. 242-243.
- (1929e). “Educación física II”. *El Magisterio Balear*, p. 267.
- (1929f). “Postulado a la Fiesta del Maestro”. *El Magisterio Balear*, núm. 256 (21 octubre 1929), p. 332.
- PETRONIO (1931a). “Postal cubista”. *Voz y Voto*, núm. 4 (5 septiembre de 1931), p. 5.
- PETRONIO (1931b). “Frasas históricas inéditas”. *Voz y Voto*, núm. 7 (26 septiembre de 1931), p. 3.
- (1931c). “Problema escolar I”. *Voz y Voto*, núm. 16 (28 noviembre 1931), p. 3.
- (1931d). “Problema escolar II”. *Voz y Voto*, núm. 18 (12 diciembre 1931), p. 2.
- (1931e). “Nota telegráfica”. *Voz y Voto*, núm. 19 (19 diciembre 1931), p. 4.
- (1931f). “El ideal educativo”. *El Magisterio Balear* (1931), p. 483.
- (1931g). “Colaboración escolar”. *El Magisterio Balear* (1931), p. 516-538.
- (1931h). “Centros de colaboración”. *El Magisterio Balear* (1931), núm. 358 (5 octubre 1931), p. 691-692.
- PETRONIO (1931i). “Notas de mi diario”. *El Adalid*, núm. 43.
- P.C.C. (1932a). “Problema escolar III – El material escolar”. *Voz y Voto* núm. 21 (2 enero 1932), p. 3.
- (1932b). “Nuestras escuelas”. *El Magisterio Balear* (8 febrero 1932), p. 43-44
- (1932c). “Puntos de vista”. *El Magisterio Balear* (16 mayo 1932), p. 195.
- (1932d). “Escuelas de hoy”. *Voz y Voto*, núm. 42 (28 mayo 1932), p. 6.

- (1932e). “Escuela de hoy y de siempre”. *Voz y Voto*, núm. 44 (11 junio 1932), p. 2.
- (1932f). “Escuela y siempre escuela”. *Voz y Voto*, núm. 45 (18 junio 1932), p. 2.
- CEPHAS (1932g). “Señoritos”. *Voz y Voto*, núm. 49 (16 julio 1932), p. 3.
- P.C. (1932k). “Reparto de premios”. *Voz y Voto*, núm. 50 (23 julio 1932), p. 3-4.
- (1932i). “¿Mejoramos?”. *Voz y Voto* (20 agosto 1932), p. 3-4
- (1932j). “Escuela; idealismos”. *El Magisterio Balear*, núm. 405 (29 agosto 1932), p. 43-44
- CEPHAS (1932k). “Cuestiones nimias”. *Voz y Voto*, núm. 60 (1 octubre 1932), p. 2-3.
- CEPHAS (1932l). “Bagatelas”. *Voz y Voto*, núm. 66 (5 noviembre 1932), p. 2.
- CEPHAS (1932m). “Puntos de vista”. *Voz y Voto*, núm. 69 (26 noviembre 1932), p. 1.
- CEPHAS (1932n). “¿Y nosotros qué?”. *Voz y Voto*, núm. 71 (10 diciembre 1932), p. 2.
- (1932o). “Cantinas escolares I”. *Voz y Voto*, núm. 72 (17 diciembre 1932), p. 1-2.
- (1932p). “Cantinas escolares II”. *Voz y Voto*, núm. 73 (24 diciembre 1932), p. 1-2.
- (1933a). “Valores pedagógicos”. *El Magisterio Balear* (enero 1933).
- CEPHAS (1933b). “Moralidad”. *Voz y Voto*, núm. 77 (21 enero 1933), p. 4.
- CEPHAS (1933c). “Vitam impendere vero...”. *Voz y Voto*, núm. 79 (4 febrero 1933), p. 2.
- CEPHAS (1933d). “¿Por qué temblar?”. *Voz y Voto*, núm. 81 (18 febrero 1933), p. 2.
- CEPHAS (1933e). “Idealismo utópico”. *Voz y Voto*, núm. 85 (18 marzo 1933), p. 3.
- (1933f). “Del tedio y de la vida”. *Voz y Voto*, núm. 93 (13 mayo 1933), p. 2.
- (1933g). “Valor del valor”. *El Magisterio Balear*, núm. 445 (5 junio 1933), p.158-159.
- (1933h). “Mis propósitos...”. *Voz y Voto*, núm. 102 (15 julio 1933), p. 2-3.
- (1933i). “Educación Física II”. *Voz y Voto*, núm. 104 (29 julio 1933), p. 1-2.
- (1933j). “Educación Física III”. *Voz y Voto*, núm. 105 (5 agosto 1933), p. 2.
- (1933k). “Educación Física IV”. *Voz y Voto*, núm. 108 (26 agosto 1933), p. 1-2.
- (1933l). “Educación Física V”. *Voz y Voto*, núm. 111 (16 septiembre 1933), p. 1-2.
- CEPHAS (1933m). “Institución de enseñanza”. *Correo de Mallorca* (27 septiembre 1933).
- (1933n). “Educación Física VI”. *Voz y Voto*, núm. 114 (8 octubre 1933), p. 4-5
- (1933o). “Educación Física VII”. *Voz y Voto*, núm. 116 (21 octubre 1933), p. 2.
- (1933p). “Educación Física VIII”. *Voz y Voto*, núm. 121 (25 octubre 1933), p. 2.
- CEPHAS (1933q). “Interrogantes. Fórmulas”. *Voz y Voto*, núm. 122 (2 diciembre 1933), p. 2.
- (1933r). “La política de economías y la escuela nacional”. *Correo de Mallorca* (2 diciembre 1933).
- (1933s). “La Murtera. Escuela Nacional”. *Voz y voto*, núm. 123 (9 diciembre 1933), p.5.
- (1933t). “Educación Física IX”. *Voz y Voto*, núm. 123 (9 diciembre 1933), p. 1-2.

- (1933u). “Ideales”. *El Magisterio Balear* (1933), p. 15.
- (1933v). “¿Somos valores?”. *El Magisterio Balear*, p. 40
- (1933x). “Podemos ser valores”. *El Magisterio Balear* (1933), p. 77.
- (1933y). “Pedagogía y realidad I”. *El Magisterio Balear*, p. 265.
- (1933z). “Pedagogía y realidad II”. *El Magisterio Balear*, p. 290.
- (1933aa). “Pedagogía y realidad III”. *El Magisterio Balear*, p. 306.
- (1933ab). “Pedagogía y realidad IV”. *El Magisterio Balear*, p. 321.
- (1933ac). “Los Maestros y el Lenguaje”. *El Magisterio Balear*, p. 338.
- (1933ad). “Escuela Modelo”. *El Magisterio Balear*, p. 388.
- (1934a)- “Un pueblo que nace”. *El Magisterio Balear* (20 enero 1934), p. 21-22.
- (1934b). “Escuela y vida”. *El Magisterio Balear* (20 enero 1934), p. 22-23. (Publicat també a *La Escuela Moderna*).
- (1934c). “Escuela y Estado”. *Correo de Mallorca* (1 febrero 1934).
- (1934d). “Por la educación de un pueblo”. *El Magisterio Balear* (3 febrero 1934), p. 39-40.
- (1934e). “La educación de un pueblo”. *Voz y Voto*, núm. 132 (10 febrero 1934), p. 2-3.
- CEPHAS (1934f). “¿Pobres?”. *Voz y Voto*, núm. 137 (17 marzo 1934), p. 1-2.
- CEPHAS (1934g). “Rompi mi pluma”. *Voz y Voto*, núm. 140 (7 abril 1934), p. 2.
- CEPHAS (1934h). “Un examen breve”. *Voz y Voto*, núm. 144 (5 mayo 1934), p. 1-2.
- CEPHAS (1934i). “¿Quién se acuerda ya ...?”. *Voz y Voto*, núm. 145 (12 mayo 1934), p. 2.
- CEPHAS (1934j). “Y la vida sigue”. *Voz y Voto*, núm. 153 (14 julio 1934), p. 3.
- CEPHAS (1934k). “En favor de los niños”. *Voz y Voto*, núm. 162 (8 septiembre 1934), p. 1-2.
- CEPHAS (1934l). “”. *Voz y Voto*, núm. 165 (29 septiembre 1934), p. 2.
- CEPHAS (1934m). “Niños del arroyo”. *Voz y Voto*, núm. 166 (8 octubre 1934), p. 1.
- CEPHAS (1934n). “Al margen: de la Crisis”. *Voz y Voto*, núm. 219 (12 octubre 1934), p. 2.
- (1935a). “¿Dónde estamos?”. *Voz y Voto*, núm. 208 (27 julio 1935), p. 1.
- (1935b). “Periódicos infantiles”. *El Magisterio Balear* (26 octubre 1935), p. 311.
- (1936c). “La risa de los demás”. *Voz y Voto*, núm. 259 (18 julio 1936), p. 1-2.
- CRESPI CÁNAVES, Pedro; Quílez, Leopoldo (1937). Normas de educación física infantil. Palma: Tip. Cat. Vda. de S. Pizá.
- CRESPI CÁNAVES, Pedro “En torno a la Escuela”. Sense cap més referència.
- “Volvamos a la Escuela”. Sense cap més referència.

BIBLIOGRAFIA

- AGA (ARCHIVO GENERAL DE LA ADMINISTRACIÓN). *Expediente de depuración del maestro Pedro Crespí Cànaves*. C. 32, sign. 12.355.
- AMENGUAL BINIMELIS, Magdalena (2003). “La creació de les escoles rurals a Manacor (1926-1932)”. A: *El segle XX a Manacor. II Jornades d'estudis locals de Manacor*. Ajuntament de Manacor, p. 225-240.
- COLOM CAÑELLAS, Antoni J. (2003). “Freinet a Mallorca. Una revisió”. A: *XVI Jornades d'Història de l'Educació dels Països Catalans: La renovació pedagògica*. Girona: CCG Edicions.
- CRESPI GRAU, Pedro A. (1906). *Nociones elementales de Pedagogía o principios de Educación y métodos de Enseñanza según el programa de esta asignatura en la Escuela Normal de Maestros de las Baleares*. Palma: Est. Tipog. Juan Colomar y Salas.
- FREINET, Célestin (1967). *Le Journal scolaire*. Cannes: Editions de l'Ecole Moderne Française. Trad. de Josep Colomer: *El diario escolar*. Barcelona: Laia.
- GARCÍA MAS, Alexandre; OLIVER JAUME, Jaume (1991). *Joan Ignasi Valenti i Marroig. Psiquiatria i Educació a Mallorca (1900-1936)*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- HERNÁNDEZ HUERTA, José Luis (2005). *La influencia de Celestin Freinet en España durante la década de 1930. Maestros, escuelas y cuadernos escolares*. Salamanca: Globalia Ediciones Anthema.
- JAUME CAMPANER, Miquel (2001). *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l'escola de Consell (1930-1940)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- JIMÉNEZ MIER Y TERÁN (2002). *Maestros de a pie y cosas de niños. Libro de vida de la primera época de la educación Freinet en España*. México: Ciudad Universitaria.
- MIRÓ, Santiago (1998). *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1996). *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MUSEU D'HISTÒRIA DE MANACOR (2009). *Vens a costureta? L'educació a Manacor*. Associació d'Amics del Museu d'Història de Manacor.
- OLIVER JAUME, J.; SEGUÍ AZNAR, M. (1993). *Guillem Forteza, arquitecte escolar*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear.
- ROTGER AMENGUAL, B. (1985). *Las revistas escolares en Baleares (Algunas estrategias de estudio: registro, modelos y criterios evaluativos)*. Tesi de llicenciatura presentada a la Universitat de les Illes Balears.
- SALOM SANCHO, Josep M. (2007). “L'escola rural, la Ventafocs dels centres educatius”. A SALOM, J. M. et al. *L'escola en la memòria*. Ajuntament de Palma - Govern de les Illes Balears - Fundació “Sa Nostra”.